

УДК 911.3.30 (477)

Микола Барановський, д. геогр. н., професор
*e-mail: Brnm@ukr.net**Ольга Барановська, к. геогр. н., доцент*
*e-mail: Olia_Bar@ukr.net**Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Україна*

ОПТИМІЗАЦІЯ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ: ПРИЧИНИ, РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ, ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано динаміку мережі загальноосвітніх навчальних закладів України у пострадянський період. Виявлено загальні та регіональні невідповідності у темпах скорочення кількості закладів освіти і контингенту учнів, що є головною причиною зростання мережі малокомплектних шкіл. Розкрито особливості фінансування загальноосвітніх навчальних закладів в об'єднаних територіальних громадах, які сформувалися навколо різних типів поселень. Обґрунтовано доцільність і визначено шляхи оптимізації мережі закладів шкільної освіти у територіальних громадах України.

Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа, загальноосвітні навчальні заклади, оптимізація мережі шкільних установ, територіальні громади, освітні субвенції, опорні школи.

Николай Барановский, Ольга Барановская. ОПТИМИЗАЦИЯ СЕТИ УЧРЕЖДЕНИЙ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ РЕФОРМЫ: ПРИЧИНЫ, РЕГИОНАЛЬНЫЕ РАЗЛИЧИЯ, ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ

Проанализирована динамика сети общеобразовательных учебных учреждений Украины в постсоветский период. Выявлены общие и региональные несоответствия в темпах сокращения количества учреждений образования и контингента учеников, что является главной причиной увеличения количества малокомплектных школ. Раскрыты особенности финансирования общеобразовательных учебных учреждений в объединенных территориальных общинах, которые сформировались вокруг разных типов поселений. Обоснована целесообразность и определены пути оптимизации сети учреждений школьного образования в территориальных общинах Украины.

Ключевые слова: административно-территориальная реформа, общеобразовательные учебные заведения, оптимизация сети школьных учреждений, территориальные общины, образовательные субвенции, опорные школы.

Mykola Baranovskiy, Olga Baranovska. OPTIMIZATION OF SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS NETWORK IN UKRAINE IN CONDITIONS OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM: REASONS, REGIONAL DIFFERENCES, WAYS OF IMPLEMENTATION

The authors of the article analyse the dynamics of the network of general educational institutions in the post-Soviet period of Ukraine's development. They determine that the rate of reduction of the schoolchildren contingent (47.5%) during 1990-2016 significantly exceeded the rate of reduction in the number of educational institutions (22.5%), which caused the formation of ungraded schools. It is stated that the largest number of ungraded schools belongs to the regions with a complicated demographic situation and low populated settlements, in particular Chernihiv and Sumy regions. The general financial resources allocated by the state for the support of educational institutions of the united territorial communities in the form of educational subventions are calculated. It has been proved that the costs of education take a leading place in the overall expenditure structure of local communities but their share (30-40%) is almost the same as in many European countries. The main reasons for the regional differences in spending on education in territorial communities are the fullness of classes, the contingent of schoolchildren and the energy efficiency of educational institutions. The article shows that the main mechanisms for stimulating the reform of schools and improving the quality of educational services are the fixed amount of educational subventions for the maintenance of one student (9.3 thousand UAH) established by the state, clearly defined criteria for the formation of hub schools and their branches. Taking into account the international experience, the article proves the expediency and determines the ways of optimizing the school institutions network in Ukraine.

The results of the research define that: a) further development of the territorial reform will definitely aggravate the problem of the functioning of general educational institutions; b) the closure of school institutions cannot be regarded as the main result of education reforms; c) optimization of the school institutions network in territorial communities is an important and necessary step in building an effective system of providing quality educational services.

Key words: administrative-territorial reform, general educational institutions, optimization of the institutions network, territorial communities, educational subventions, hub schools.

Вступ. Постановка проблеми. Процес децентралізації, який охопив різні аспекти суспільного життя в Україні, проходить досить складно і характеризується низкою суперечливих моментів. На територіальному рівні однією із форм прояву процесу децентралізації є адміністративно-територіальна реформа. Її сутність полягає не лише у формуванні об'єднаних територіальних громад як базових одиниць адміністративно-територіального устрою країни, а й у перерозподілі повноважень,

відповідальності та фінансових ресурсів між різними рівнями управління. В умовах децентралізації головна відповідальність за соціально-економічний розвиток низових адміністративних утворень покладається на органи місцевого самоврядування. Саме вони мають опікуватися розвитком мережі дошкільної освіти та загальноосвітніх навчальних закладів, медичних установ первинного рівня, якістю доріг тощо. Така ситуація зумовлює необхідність перегляду ранише існуючих, усталених

підходів до організації мережі закладів соціальної інфраструктури. Найгостріше населенням сприймаються зміни, які очікуються у галузі освіти та медицини. Процеси їхнього реформування уже розпочалися, свідченням чого є прийняття низки нормативно-законодавчих документів щодо формування опорних шкіл, освітніх і госпітальних округів тощо.

Реформу освіти навіть на низовому рівні, зважаючи на її особливу важливість, слід розглядати не як галузеву, а як комплексну проблему, розв'язання якої сприятиме покращенню якості освітніх послуг, побудові демократичної та ефективної держави. Процес реформування територіального управління в Україні лише розпочався. Аналіз діяльності новостворених територіальних громад показав, що їм притаманна ціла низка проблемних питань, які потребують детального вивчення. Серед них особливе місце посідає проблема оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів розвитку освіти на загальнодержавному та регіональному рівнях займаються представники багатьох наук – педагогіки, економіки, соціології, філософії. Суспільні географи у межах колишнього СРСР долучилися до вивчення проблем територіальної організації освіти ще у 60-х роках ХХ ст. У перших роботах із зазначеної проблематики були сформульовані цілі та завдання географічного вивчення освіти, викладені особливості використання окремих методів її аналізу, охарактеризовані ключові проблеми удосконалення просторової організації мережі освітніх установ.

У пострадянській період розвитку України загальні питання функціонування освіти як сектору економіки чи галузі сфери послуг, теоретичні та методологічні засади дослідження територіальної організації освітніх установ, концептуальні положення реформування освітніх комплексів із позиції географії сфери обслуговування розкриті у наукових працях В. Куценко [2], А. Шевчука [8], Л. Немець, К. Немця, Л. Корнус, П. Вірченка [4, 5, 6] тощо.

На початку 2000-х років українськими науковцями було захищено низку дисертаційних досліджень, присвячених аналізу просторових особливостей розвитку освітніх комплексів Харківської (П. Вірченко), Луганської (В. Панкратьєва), Дніпропетровської (Н. Горожанкіна) та Чернівецької (О. Заячук) областей. У роботах зазначених авторів приділяється певна увага питанням удосконалення територіальної організації освітніх установ, висловлені у них пропозиції не втратили своєї актуальності. Освітній простір регіонів України доки-що не зазнав кардинальних змін, проте суттєво змінилися умови та обставини, у яких відбувається його розвиток. Йдеться про адміністративно-територіальну реформу, бюджетну децентралізацію, перерозподіл повноважень між різними рівнями управління тощо. За таких обставин виникає потреба в аналізі міжнародної практики вирішення проблем освіти. Досвід інших країн світу, зокрема Польщі, Данії, Швеції, щодо реформування шкільної освіти у період адміністративно-територіальної реформи частково

розкрито у низці публікацій, які видані за сприяння міжнародних організацій [1,3, 7].

Зважаючи на викладені вище обставини головною метою даного дослідження є аналіз сучасних особливостей розвитку шкільної освіти України, зокрема мережі загальноосвітніх навчальних закладів, в умовах адміністративно-територіальної реформи. Відповідно до мети у роботі було сформульовано кілька робочих гіпотез: 1) чи дійсно в Україні є реальна потреба у скороченні мережі загальноосвітніх навчальних закладів? 2) наскільки нераціональними є витрати держави на фінансування освіти через малокомплектність шкіл та їхню надмірну кількість? 3) які особливості розвитку та фінансування мають освітні установи об'єднаних територіальних громад? 4) які підходи з урахуванням кращих світових практик можна використовувати в Україні для оптимізації мережі загальноосвітніх установ під час і після завершення адміністративно-територіальної реформи?

Методологія та методика дослідження, інформаційна база. Теоретичні засади дослідження освіти з позиції економічної науки ґрунтуються на розумінні її як виду діяльності у процесі розширеного відтворення, здебільшого у рамках теорія людського капіталу. Суспільно-географічні підходи до вивчення системи освіти були сформульовані на засадах системно-структурного підходу у межах географії сфери обслуговування. Провідне місце при географічному вивченні системи освіти посідає просторово-часовий аналіз її розвитку. Попередні методологічні засади суспільно-географічного дослідження системи освіти не втратили своєї цінності, хоча і потребують певної корекції з урахуванням зміни економічної системи в Україні, бюджетної децентралізації та адміністративно-територіальної реформи.

У дослідженні використовувалися порівняльно-географічний, статистичний, графічний методи дослідження, які дали можливість на основі сформованої матриці вихідних показників у розрізі регіонів та об'єднаних територіальних громад України проаналізувати сучасні особливості розвитку шкільної освіти у країні, визначити головні проблеми фінансування та оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів у новостворених громадах.

Інформаційною базою дослідження слугували дані довідника адміністративно-територіального устрою України, головних управлінь статистики окремих регіонів України, аналітичних звітів Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Міністерства освіти і науки України, державного бюджету України на 2016 та 2017 рр., паспортів об'єднаних територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Освіта є комплексним видом діяльності й характеризується багатоаспектністю розвитку. У даному дослідженні основна увага буде приділена аналізу шкільної освіти, зокрема мережі її навчальних установ.

Система загальноосвітніх навчальних закладів України формувалася упродовж багатьох років. Найпомітніший вплив на її просторову організацію мали

історичні, економічні, розселенські та демографічні чинники. На момент розпаду СРСР в Україні налічувалося близько 22 тис. загальноосвітніх закладів, у яких навчалось понад 7 млн школярів (табл. 1). Кризові процеси в економіці і, як наслідок, ускладнення демографічної ситуації стали причинами поступової деградації мережі загальноосвітніх навчальних закладів. Упродовж 1990-2016 рр. їхня кількість скорочу-

валася із майже 22 до 16,9 тис. установ. Процес скорочення проходив поступово, проте в останні роки він суттєво пришвидшився. В Україні простежується невідповідність у динаміці кількості загальноосвітніх навчальних закладів і контингенту школярів. За вказаний період кількість загальноосвітніх навчальних закладів України зменшилася на 22,5 %, тоді як контингент школярів – на 47,5 %.

Таблиця 1

Динаміка основних показників розвитку шкільної освіти в Україні

Роки	Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, тис. од.	у них:		Кількість учнів у розрахунку на один навчальний заклад, осіб
		учнів, тис. осіб	учителів, тис. осіб	
1990/1991	21,8	7132	537	327,2
1995/1996	22,3	7143	596	320,3
2000/2001	22,2	6764	577	304,7
2005/2006	21,6	5399	543	250,0
2010/2011	20,3	4299	515	211,8
2016/2017	16,9	3746	438	221,7
Темпи скорочення за 1990-2016 рр., %	22,5	47,5	18,5	32,2

Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

Регіональні відмінності, які відображені на рис. 1, є наслідком сукупної дії багатьох чинників, проте провідну роль відіграють особливості перебігу демографічних процесів. Зважаючи на значний суспільний резонанс, яким, зазвичай, супроводжується закриття шкіл, органи влади різних рівнів намагаються мінімізувати цей процес. Таким чином виникає дисбаланс між темпами скорочення навчальних закладів і кількості учнів. Серед регіонів України найбільша невідповідність спостерігається у Дніпропетровській (8,7 та 40,8 %), Запорізькій (13 та 44,2 %), Львівській (4,9 та 34,2 %) та Тернопільській (8,3 та 37,3 % відповідно) областях. Відносний паритет мають Рівненська (14,4 та 23,3 %), Хмельницька (28,8 та 41,0 %) та Волинська (13,0 та 24,1 %) області.

Наслідком невідповідності між темпами скорочення контингенту учнів і мережі загальноосвітніх навчальних закладів стало зменшення наповнюваності класів, кількості дітей в одному навчальному закладі, зростання числа малокомплектних шкіл. Якщо у 1990/91 н.р. в одній загальноосвітній установі навчалось 327 учнів, то у 2016/17 н.р. – лише 222 особи. Регіональні відмінності наповнюваності шкіл тісно корелюють з особливостями демографічної ситуації, а також залежать від рішучості місцевих органів влади щодо оптимізації мережі освітніх установ. Відтак найменшими за чисельністю учнів є загальноосвітні навчальні заклади Тернопільської (126 осіб), Чернігівської (155 осіб) та Хмельницької (163 особи) областей. У м. Києві, Харківській, Одеській, Запорізькій та Дніпропетровській областях кількість учнів у загальноосвітніх закладах є найбільшою.

Дуже значними є відмінності за вказаними показниками між навчальними закладами, які розміщуються у містах і в сільських поселеннях. Так, середня кількість учнів у класах міських шкіл ста-

новить 24 особи, сільських – 12, загальна кількість школярів в одній міській школі налічує 476 учнів, у сільській – 102 учні. У Чернігівській області пересічна кількість учнів у сільській школі становить лише 62 особи, у Сумській – 64 особи. Сукупно така ситуація зумовлює суттєве зростання витрат держави на утримання одного учня, а також, що особливо важливо у наш час, погіршення якості освіти. Вирішити ці проблеми в умовах адміністративно-територіальної реформи без оптимізації мережі загальноосвітніх установ практично неможливо.

Відповідно до нещодавно прийнятих у рамках децентралізації нормативно-законодавчих документів, саме на органи місцевого самоврядування покладено відповідальність за розвиток базової освіти. Держава поступово передає важелі управління освітніми установами низовим громадам і цей процес може зайняти кілька років. До прикладу, у Польщі він тривав майже 9 років [9, с. 6]. Кінцевою метою децентралізації освіти є передача усіх функцій управління дошкільними та загальноосвітніми навчальними закладами на рівень місцевих громад. Зважаючи на те, що становлення громад тільки розпочалося, держава взяла на себе відповідальність за фінансування загальноосвітніх установ, що здійснюється у вигляді освітніх субвенцій. Вони надходять із державного бюджету країни відповідно до кількості школярів у кожній із громад. Загалом 2016 р. держава виділила на освітні субвенції об'єднаним територіальним громадам 1,6 млрд грн. У бюджеті 2017 р., зважаючи на зростання кількості громад, передбачено скерувати на освітні субвенції уже 4,4 млрд грн. У структурі доходів загального фонду об'єднаних територіальних громад частка освітньої субвенції 2016 р. становила понад 23 %. Окрім цього, держава додатково фінансує витрати, пов'язані з діяльністю освітніх установ, через дер-

жавний фонд регіонального розвитку, через субвенції на розвиток інфраструктури.

Регіональні відмінності в обсягах субвенцій є досить значними. Проведений аналіз у розрізі 159 об'єднаних територіальних громад України показав, що обсяги субвенцій варіюють у межах від 1,5 млн грн. у Пришибській сільській територіальній громаді Полтавської області до майже 50 млн грн. у Лиманській територіальній громаді Донецької області. Така диференціація є цілком обгрунтованою, зважаючи на кількість учнів у цих громадах – 819 і 4776 відповідно. Згідно норм бюджету 2017 р., найбільшу освітню субвенцію має отримати Олевська об'єднана

територіальна громада Житомирської області – понад 63 млн грн.

Фінансування освітніх установ посідає одне з провідних місць у структурі витрат територіальних громад. Частка витрат на освіту, як показує приклад територіальних громад Чернігівської області, становить від 32 до 58 % і залежить не лише від кількості школярів, а й від наявності шкільних автобусів, енергоефективності приміщення школи тощо (рис. 2). Загалом це приблизно відповідає рівню видатків на освіту, які мають органи місцевого самоврядування в Естонії (35 %), Латвії (38 %), Норвегії (24 %) чи Польщі (28 %) [3, с. 14, 20].

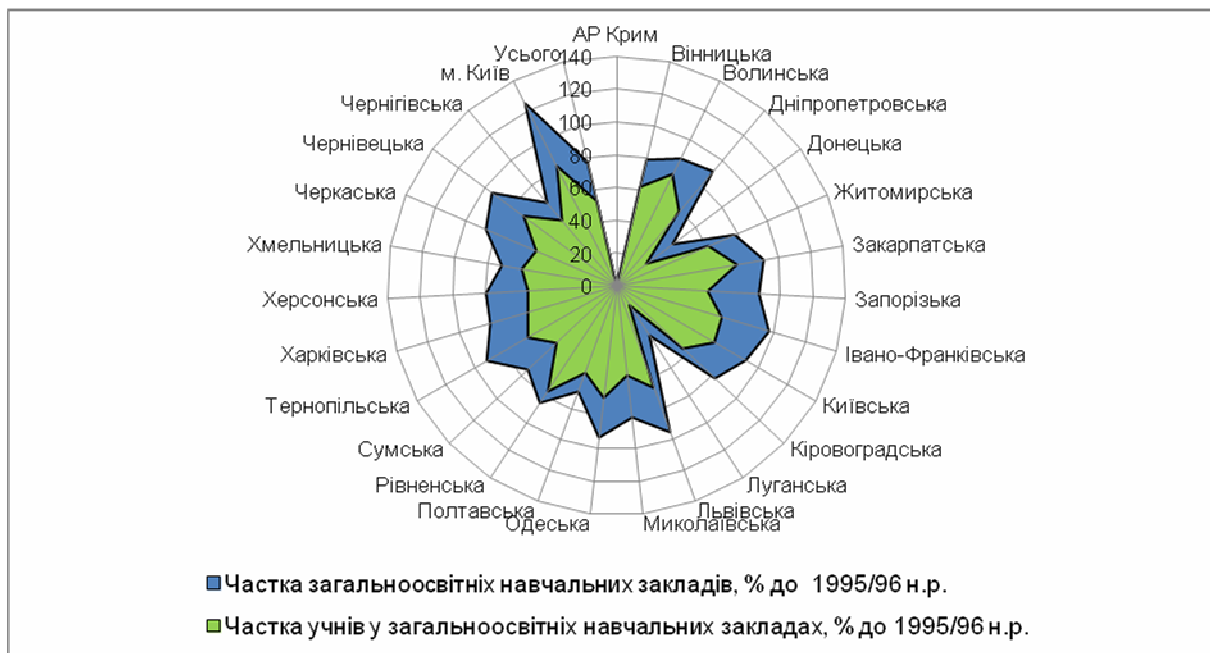

Рис. 1. Темпи скорочення мережі загальноосвітніх навчальних закладів і контингенту школярів у розрізі регіонів України, % (побудовано авторами за даними Державної служби статистики України)

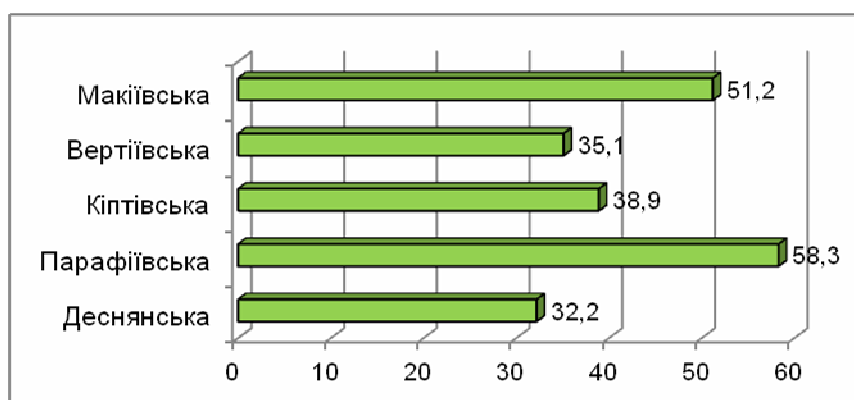

Рис. 2. Частка витрат на освіту у розрізі територіальних громад Чернігівської області, % (розраховано авторами за даними бюджетів територіальних громад Чернігівської області)

Попри досить значні фінансові ресурси, які держава виділяє на підтримку освітніх закладів, проблема функціонування, а інколи і виживання загальноосвітніх установ в умовах адміністративно-територіальної реформи залишається гострою. Її сутність полягає у тому, що через малокомплектність

шкіл витрати на утримання освітніх установ є надто високими. Вони перевищують нормативи, встановлені Кабінетом Міністрів України. У 2016 р. обсяги освітньої субвенції загальноосвітнім навчальним закладам формувалися із розрахунку 9,3 тис. грн. на одного учня. Як показали результати аналізу фінан-

сових ресурсів, лише 10 із 159 територіальних громад мають витрати на утримання одного учня на рівні 9,3 тис. грн. Найкраща ситуація у громадах, центрами яких є міста. У них освітні витрати на одного учня складають 11,3 тис. грн. У територіальних громадах, центрами яких є селища міського типу, цей показник становить 13,4 тис. грн., у сільських громадах – 16,5 тис. грн. Щодо регіональних відмінностей, то вони виявилися не дуже значними – від 13,2 тис. грн. у громадах Чернівецької до 15,9 тис. грн. у громадах Рівненської областей.

Зрозуміло, що освітні витрати залежать, у першу чергу, від наповнюваності шкільних закладів. Це підтверджується результатами кореляційного аналізу, проте із значними варіаціями для окремих регіонів. До прикладу, у Волинській, Донецькій, Запорізькій, Одеській, Рівненській областях величина коефіцієнта кореляції між освітніми субвенціями на одного учня і кількістю учнів у школі варіює у межах від -0,729 до -0,896, натомість у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській – від -0,106 до -0,350.

Другим механізмом, через який держава намагається регулювати мережу загальноосвітніх навчальних закладів, є введення кількісного критерію для фінансування шкіл із державного бюджету. З 2016/17 н. р. держава припинила фінансування тих освітніх установ, у яких навчається менше 25 учнів (крім початкових шкіл). Це призвело до закриття чи репрофілювання багатьох шкіл. Лише у Чернігівській області від цього рішення постраждало 60 загальноосвітніх закладів.

Важливим щодо подальшого реформування освітньої мережі є рішення Міністерства освіти і науки України про створення у регіонах України опорних шкіл та освітніх округів. Цілі, завдання таких шкіл, механізми формування освітніх округів виписані у положенні “Про освітній округ” (постанова Кабінету Міністрів України №79 від 20.01.2016 р.). У ньому зокрема зазначається, що опорна школа має налічувати не менше 300 учнів, двох філій, до неї мають довозитися на навчання учні із сусідніх поселень. Станом на початок 2017 р. в Україні затверджено 178 опорних шкіл, які включають 511 філій. При цьому слід зазначити, що процедура формування базових шкіл не узгоджується із питаннями адміністративно-територіальної реформи. Відтак у Львівській області із 24 затверджених опорних шкіл лише три розміщуються в об’єднаних територіальних громадах. Натомість у Київській області, де діє лише одна громада, затверджено 23 опорні школи. Загалом лише 39 опорних шкіл розміщуються у територіальних громадах. Логічно, щоб кількість опорних шкіл приблизно відповідала кількості громад. Проте вирішення цього, здавалося б простого питання, потребує внесення змін до нормативно-законодавчих актів.

Загалом через наведені вище механізми держава намагається стимулювати процес реформування мережі загальноосвітніх навчальних закладів.

Недостатнє фінансування з боку держави освітніх установ загострило проблему оптимізації їхньої мережі. Рішення про закриття чи збереження

шкіл тепер приймають органи місцевого самоврядування у рамках територіальних громад. Якщо вони мають достатні власні доходи, то можуть утримувати і малокомплектні школи. Однак у більшості випадків приймається рішення про закриття чи репрофілювання загальноосвітніх навчальних закладів. Таке явище мало місце і в Польщі на початку реформи, коли в країні було закрито понад 2000 шкіл [9, с. 20].

В Україні уже є приклади, коли формування об’єднаних громад призвело до оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів. З боку мешканців сільських поселень такі кроки викликають обурення і навіть відкриті протести. Світова практика свідчить про те, що є кілька варіантів вирішення даної проблеми. По-перше, створення в окремих поселеннях приватних навчальних закладів, які б фінансувалися спільно державою та мешканцями громад, що зацікавлені у збереженні шкільної мережі. Для України це абсолютно нова практика, яка у найближчій перспективі навряд чи буде реалізована. По-друге, доведення учнів з окремих поселень до базових навчальних закладів за допомогою шкільних автобусів. Добре налагоджена система доставки дітей до шкіл, поряд із невеликими відстанями перевезення та високою якістю доріг, можуть бути переконливими аргументами для місцевих мешканців щодо саме такого варіанта вирішення даної проблеми. По-третє, висока якість освітніх послуг, які надаються в опорних школах і підтверджуються результатами ЗНО. Коли сільські мешканці побачать реальні переваги навчання їхніх дітей у таких школах, то питання про збереження малокомплектних шкіл втратить свою актуальність. По-четверте, активна робота керівників органів місцевого самоврядування щодо переконання мешканців громад у необхідності оптимізації шкільної мережі, аргументоване розвінчання наявних міфів на кшталт “закривають школу – помре село”.

Оптимізація мережі загальноосвітніх навчальних закладів є лише одним із багатьох аспектів реформування системи освіти в Україні. Проте він вкрай важливий, адже впливає як на фінансові витрати на утримання навчальних закладів, так і на якість надання освітніх послуг.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Реформування системи шкільної освіти України є нагальною проблемою, яка має комплексний характер. Оптимізація мережі загальноосвітніх навчальних закладів, попри її непопулярність, є вимогою часу і зумовлена кількома причинами: по-перше, невідповідністю між темпами скорочення освітніх установ і контингенту школярів, що породжує проблему малокомплектності шкіл; по-друге, високими фінансовими витратами держави на утримання учнів і навчальних закладів; по-третє, низькою якістю надання освітніх послуг у малих школах. В об’єднаних територіальних громадах проблеми оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів загострюються, оскільки місцеві органи влади, які несуть повну відповідальність за їхнє функціонування, мають фіксовану і далеко не повну фінансову підтримку з боку держави. Для вирішення питань шкільної освіти в Україні корисним може

бути досвід Польщі, країн Балтії, які мали аналогічні проблеми ще у середині 90-х років ХХ ст. Оптимізація мережі шкільних закладів, у т.ч. їхнє закриття, не є самоціллю і тим більше головним результатом реформ в освіті. Це лише один із необхідних кроків на шляху до побудови ефективної системи надання високоякісних освітніх послуг.

Окреслені вище проблеми належать до сфери компетенції суспільної географії. Перспективними у цьому контексті будуть не стільки теоретичні, скільки прикладні розробки з удосконалення мережі загальноосвітніх навчальних закладів у розрізі окремих регіонів та об'єднаних територіальних громад.

Список використаних джерел:

1. Баланс інституційних змін. Польська освіта у перехідний період / М. Гербст, Я. Герчинський. – Варшава: Інститут освітніх досліджень, 2015. – 24 с.
2. Куценко В.І. Розвиток соціальної сфери в умовах формування ринкових відносин (питання теорії і практики) / В.І. Куценко. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 100 с.
3. Місцеве самоврядування у країнах Скандинавії та Балтії. Огляд / авторський колектив Д. Янг та інші. – SKL International, 2016. – 59 с.
4. Немець К.А. Система освіти Харківської області: суспільно-географічний аспект: монографія / К.А. Немець, П.А. Вірченко, Г.О. Кулешова. – Харків: ФОП Петров В.В., 2014. – 180 с.
5. Немець Л.М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні: монографія / Л.М. Немець, Я.Б. Олійник, К.А. Немець. – Харків: РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.
6. Немець Л.М. Сучасна територіальна організація закладів дошкільної освіти у Сумській області / Л.М. Немець, О.Г. Корнус // Часопис соціально-економічної географії. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – № 4. – С. 156-161.
7. Ткачук А. Скандинавський шлях. Досвід реформ адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування у Данії та Швеції / А. Ткачук. – Копенгаген-Стокгольм-Київ, 2015. – 48 с.
8. Шевчук А.В. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика: монографія / А.В. Шевчук. – Львів: ІРД НАН України, 2014. – 420 с.
9. Шиян Р. Децентралізація освіти у Польщі: досвід для України / Р. Шиян. – К., 2016. – 44 с.

References:

1. Balans instytutsiynykh zmin. Polska osvita u perekhidnyi period (2015) [The balance of institutional changes. Polish education in transition period]. Varshava: Instytut osvitykh doslidzhen, 24.
2. Kutsenko, V.I. (2007). Rozvytok sotsialnoi sfery v umovakh formuvannya rynkovykh vidnosyn (pytannia teorii i praktyky) [Social sphere development in the emerging market economy (questions of theory and practice)]. K.: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 100.
3. Mistseve samovryaduvannya u krainakh Skandynavii ta Baltii. Ohlyad / avtorskyi kolektyv D. Yang ta inshi (2016) [Local governments in Scandinavian and Baltic countries. Review]. SKL International, 59.
4. Niemets, K.A. (2014). Systema osvity Kharkivskoi oblasti: suspilno-geohrafichnyi aspekt: monografiya [The education system of Kharkiv region: the socio-geographical aspect: monograph]. Kharkiv: FOP Petrov V.V., 180.
5. Niemets, L.M. (2003). Prostorova organizatsiya sotsialno-geografichnykh protsesiv v Ukraini: monografiya [The spatial organization of social and geographical processes in Ukraine: monograph]. Kharkiv: RVV KhNU, 160.
6. Niemets, L.M. (2008). Suchasna terytorialna organizatsiya zakladiv doshkilnoi osvity u Sumskiy oblasti [The current territorial organization of pre-school educational institutions in Sumy region]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 4 (1), 156-161.
7. Tkachuk, A. (2015). Skandynavskiy shlyakh. Dosvid reform administratyvno-terytorialnoho ustroyu i mistsevoho samovryaduvannya u Daniy ta Shvetsii [Scandinavian way. Experience of the reform of administrative and territorial structure and local governments in Denmark and Sweden]. Kopenhagen-Stokholm-Kyiv, 48.
8. Shevchuk, A.V. (2014). Regionalni osvityni systemy: teoriya, metodologiya, praktyka: monografiya [Regional educational systems: theory, methodology, practice: monograph]. Lviv: IRD NAN Ukrainy, 420.
9. Shyian, R. (2016). Detsentralizatsiya osvity u Polshchi: dosvid dlya Ukrainy [Decentralization of education in Poland: experience for Ukraine]. K., 44.

Надійшла до редколегії 23.03.2017 р.